

Faiq Ələkbərli

AMEA Fəlsəfə
Institutunun
aparıcı elmi işçisi,
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

IVYazı

XIX əsr tanınmış Azərbaycan Türk şair-ədəblərimizdən biri də təxminən 1841/1842-ci ildə Şuşada anadan olmuş Fatma xanım Kəminədir (1841/1842-1898). Fatma xanım kiçik yaşlarından etibarən şeirə maraq göstərmişdir. Şairənin atası Mirzə Bəybaba Əliyazadə şair olub "Fəna" təxəllüsü ilə şeirlər yazmışdır. Fatma xanım Kəminə atası kimi, hətta ondan da çox qiymətli şeirləri ilə yalnız Qarabağda deyil, Azərbaycanın hər yerində tanınmışdır. Kərimi yazırdı: "Atası "Fəna" təxəllüsü ilə əsrin məşhur şairlərindən biri idi və Fatma uşaqlıq çağlarından poeziya və şeirləşmə mühitində böyümüş, istedad və qabiliyyətini artıraraq, atasının şair dostlarının diqqətini özünə cəlb etmişdir. Fatmanın kifayət qədər təhsili olmuşdur. Belə ki, o, Qarabağda təhsilin mövcud mərhələlərini bitirdikdən sonra təhsilini davam etdirmək üçün Türkiyəyə getmiş və dövrün elm və ədəbiyyatını mükəmməl şəkildə kəsb etdikdən sonra yəni öz ana diyarına qayıtmışdır" (Kərimi Məhəmməd Rza. Azərbaycan mədəniyyəti və ədəbiyyatında məşhur qadınlar. Bakı, "Zərdabi" nəşriyyatı, 2014; 87).

Fatma xanım doğma Azərbaycan türkcəsi ilə yanaşı, fars dilini də mükəmməl öyrənmiş, hər iki dildə yüzlərlə şeirlər qələmə almışdır. Dərin savadına, dünyagörüşünə görə "Mirzə Fatma xanım" adlanan şairə onunla bir dövrdə yaşayan bir çox şairlərin, aşıqların şeirlərinə nəzirələr də yazmışdır. Amma dövrümüzə onun əsasən klassik şəkildə yazılmış şeirləri gəlib çatmışdır. Tanınmış Azərbaycan Türk mütəfəkkiri Firudin bəy Köçərli "Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı" əsərində Fatma xanım Kəminəni "nadireyi zəmanə" saymış, onun ölümünü ağır itki kimi dəyərləndirmişdir. Köçərli yazırdı: "Mirzə Bəybaba Fənanın övladı xilqətdən sahibi-fəhmü kiyasət və əhli-zövqü fərasət olduğu cəhətə, Fatma xanım dəxi əyyəmi-tüfəliyyətdən öz fitri kamal-zəhnü fərasətilə çoxlarını heyrətə gətirərdi və müasirləri içində özünə artıq şöhrət və hörmət kəsb etmişdi. Mirzə Fatma xanım türk və fars dillərində yaxşı savad əxz edib, hər iki dildə gözəl şeirlər yazırdı" (Köçərli Firudin bəy. Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı. İki cild, 2-ci cild. Bakı, Avrasiya-Press, 2005; 169).

Fatma Kəminənin həyat və yaradıcılığı haqqında XIX əsrdə qələmə alınmış təzkirələrdə də xeyli dərəcədə məlumatlar vardır. Məsələn, Mir Möhsün Nəvvab "Təzkirəyi-Nəvvab" əsərində Fatma Kəminə ilə bağlı bildirmişdir

ki, Qarabağın Şuşa əhalisindən olub, üç-dörd yüz arasında şeir yazmışdır. M.M.Nəvvab Mirzə Fatma Kəminənin şeirlərinin olduğunu, ancaq divan yazmadığını qeyd etsə də, M.Kərimi isə onun divanının da olduğunu bildirmişdir. Kərimi yazırdı: "Onun (Fatma Kəminənin) ana dilində yazılmış divanında şeirin bütün incelikləri öz əksini tapmışdır. Bu divan pak insani arzu və hisslər, yüksək fəlsəfi fikirlər, eləcə də ülvə analıq duyğuları ilə doludur. Bu istedadlı şairənin əsərlərində Azərbaycanın zəngin mədəniyyəti tərənnüm edilir, xalq dastanlarından, zərbül-məsəl və hikmətli sözlərdən, canlı danışıq dilindən, eləcə də müqəddəs kitabımız Qurandan ən yaxşı

təbindən təhsil aldığı və eşqin də ağıldan yarandığını iddia etmişdir. Kəminə yazırdı:

**Kuhü səhrayə düşüb Məcnun kimi qıldım şitab,
Aradım şaxü budağı tapmadım bir sayə mən.
Arifü saliklərin pəşminə dəlqin verməzəm,
Dəhrdə Tanrı bilir yüz ətləsü dibayə mən.
Bulmamışkən əsl ürfanın məzaqin dəhrdə,
Uğradım nəhaq yerə bir şixibipərvayə mən.
Kuyi-eşqə girməyə könlüm dəxi etməz həvəs,
Rahi-pürəşubdürür, düşdüm əcəb qovqayə mən.**

mizm öz əksini tapsa da, ancaq bütövlükdə həyata bağlılıq daha güclüdür. Hər halda onun şeirlərində təmsil olunduğu cəmiyyətdəki haqsızlıqlara, ədalətsizliklərə qarşı mübarizə aparmaq ruhu da var idi. Bu baxımdan Kəminə cəmiyyətdə heç də hər şeyi həyatın axarına buraxıb "alın yazısı"na bopyun əyib yaşamağın doğru olmadığını da görə bilmişdir. Ona görə də, Kəminənin zəmanəsinin nadir qadın şair-ədəblərindən biri kimi tanınması təsadüfi olmamışdır. O, yazırdı:

**Yarəb, cəfaya salan şad olmaya,
Səyyadi-zülmə seyd olub, azad olmaya.
Qəhri-xuda düçan ola ta ki, ömrü var,
Ol qeydcən xüləsə imdad olmaya.**

Şi aləmdən tamamilə fərqlənən yeni, ədalətli bir dünya həsrətində idi. Elə bir dünya ki, orada "Nə toxmi- hicr əkilsin, nə də səmər versin, Dirəxti-vəsil, ilahi, həmişə bar versin". Yaşadığı mühit, şahidi olduğu kodorli hadisələr, ruhi tənhalıq anları bəzən şairəni dünyadan küskünlüyə gətirib çıxarırdı, onun ümumən nikbinlik üstündə köklənmiş poeziyasında şikayət motivləri nəzərə çarpırdı" (Quliyev Vilayət. Tarixdə iz qoyan şəxsiyyətlər. Bakı, "Ozan", 2000; 101).

19-cu əsr Azərbaycanın qadın-şair ədəbi Mirzə Fatma xanım Kəminə yalnız ədəbiyyat baxımından deyil, ictimai-fəlsəfi anlamda da özlerini ifadə etməyi bacarmışdır. Ola bilsin ki, onun yaradıcılı-

Azərbaycan xalqının ictimai-fəlsəfi fikrində maarifpərvər qadınlar

şəkildə bəhrələnərək fikirlərini gözəl və rəvan bir formada oxuculara çatdırır" (Kərimi Məhəmməd Rza. Azərbaycan mədəniyyəti və ədəbiyyatında məşhur qadınlar. Bakı, "Zərdabi" nəşriyyatı, 2014; 87). Qeyd edək ki, Məhəmməd ağa Müctəhidzadə də "Riyazül aşiqin" kitabında onun böyük divanı olduğunu və bu divanı şəxsən gördüyünü yazıb. Ancaq həmin divan bu gün əldə yoxdur (Müctəhidzadə Məhəmmədəğa. Riyazül-aşiqin. Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, 1995; 15).

Kəminə Şuşada Mir Mövsün Nəvvabın yaratdığı "Məclisifəramuşan"da yaxından iştirak etməklə yanaşı, Natəvanın başçılıq etdiyi "Məclisi-üns" ədəbi məclisin üzvləri ilə də yaxın münasibətlər qurmuş, şeirlərini onlarla bölüşmüşdür. 1872-ci ildə "Məclisi-üns" Natəvanın sarayına köçdükdən sonra Şuşada Mir Möhsün Nəvvabın təşəbbüsü ilə "Məclisi-fəramuşan" ("Unudulmuşlar məclisi") təşkil edilmişdi. Məclisin məşğələləri qışda Mir Möhsün Nəvvabın mənzilində, yayda isə Cıdır düzündəki "Ağziyastı kaha" deyilən yerdə keçirilirdi. Onun üzvləri "Məclisi-üns"ün unuduğu şairlər - Həsəneliağa xan Qaradağski (Qaradaği), Abdulla bəy Asi, Sədi Sani Qarabaği (Cinli), Fatma xanım Kəminə və başqaları olmuşlar (Nəvvab Mir Möhsün. Seçilmiş əsərləri. Bakı, "Şerq-Qərb", 2006; 4-7).

Kəminənin də şeirlərində ictimai-fəlsəfi məzmun az deyildir. Türk və fars dillərində yazıb yaradan Kəminədə bir az şie təəssübkeşliyi olsa da, ümumilikdə onun şeirlərində sufianə məzmun daha çoxdur. Hər halda Kəminənin şeirlərində bir tərəfdən Həzrət Əliyə, Həzrət Hüseyinə olan sevgi, digər tərəfdən ilahi sevgi öz əksini tapmışdır. Şairə bu şeirində ilahi sevgi yolunda həm Həzrət Əlidən, həm də Həllac Mənsurdan kömək "diləyir" ki, bütün bunlar Əhli-beyt sevgisi ilə məhdudlaşmayaraq Tanrı-İnsan vəhdətinin bütönlüyü kimi fəlsəfi məsələni də ehtiva etmişdir. Görünür, bu məqamda çixiş edərək M.Kərimi yazır ki, Kəminə zəmanəsinin böyük irfan əhli olmuşdur: "Onun aşiqanə nəğmələri qadın nalələrinə çevrilmiş, irfani fəryadları isə hər bir sufianə zövq vermişdir" (Kərimi Məhəmməd Rza. Azərbaycan mədəniyyəti və ədəbiyyatında məşhur qadınlar. Bakı, "Zərdabi" nəşriyyatı, 2014; 87). Doğudur ki, o, eşq mək-

Halbuki burada Kəminənin əsas istəyi Tanrıya olan sevginin təmənnəsizliyi, ülviliyidir. Bu anlamda Tanrıya yalvarış simvolik mahiyyətlidir, şairənin eşqində alilik özünün xəyali məni ilə uzlaşır:

**Rəhi-eşq içrə mənzurum mənim ol tacidarımdır,
Könül mülkündə sultanım, xü-cəstə şəhriyarımdır.
Əgərçi guşeyi-qəmdə şikəstə xatirəm, lakin
Səri-kuyində dövr edən xəyali-biqərarımdır.
Kəməndi-eşqinə bağlı gedib könlüm, inanmazsan,
Yoluna göz dikən ahid dü çeşmi-əşqbarımdır...
Kəminə bivəfa görsə səni, valəhi incinməz,
Səni məndən iraq edən bu bəxti-kəcmədarımdır.**

Kəminə fəlekədən şikayət etməklə yanaşı, dünyanın həyat fəlsəfəsini də yaxşı anlamaqdadır. Şairə öz içindəki sevgi iztirablarını bəyan edərkən, onu nə dərəcədə ifadə etdiyinə sanki özü də tam əmin deyil. Ancaq o, şeirin dili ilə öz varlığı ilə Əbədli Varlıq – Yaradan arasındakı bütönlüyü əks etdirmək niyyətindədir. Kəminə yazırdı:

**Gövri-rəqib, sərzenişi-əhli-ruzigar,
Bəlkə cahanda zülmə biddət olmaya.
Hər kimsə gər xərab qıla bir könül evin,
Dünyavü axirət evi abad olmaya.
Bülbül bəşşüqün gülə bilməzdi bağdan,
Bağ içrə gər nəvə ilə fəryad olmaya.
Bu çərxi kəcmədarıdır dirin rəsmidir,
Bir yar ki, yardır, onu bərbad olmaya.
Əhli-xuda, Kəminə, cəfa görsə, səbr edə,
Yarəb, görüm ki, gümrəhi irşad olmaya.**

Fatma Kəminənin yaradıcılığında müəyyən qədər ilahi aşiqə qovuşmamaqdan dolayı pessi-

Huri misal salım ola əhli-ruzigar,
Bəlkə cahanda zülmə biddət olmaya.
Hər kimsə gər xərab qıla bir könül evin,
Dünyavü axirət evi abad olmaya.
Bülbül bəşşüqün gülə bilməzdi bağdan,
Bağ içrə gər nəvə ilə fəryad olmaya.
Bu çərxi kəcmədarıdır dirin rəsmidir,
Bir yar ki, yardır, onu bərbad olmaya.
Əhli-xuda, Kəminə, cəfa görsə, səbr edə,
Yarəb, görüm ki, gümrəhi irşad olmaya.

Kəminənin bu şeirində açıq-aşkar zülmə, ədalətsizliyə və haqsızlığa etiraz var. Bu dünyada zorla biddət etməyi doğru görməyən şair-ədəbimiz doğru deyirdi ki, zülmə qurulan, zorla ələ gətirilən bir könül evinin açarı yoxdur. Vilayət Quliyev yazır: "Fatma xanım Kəminənin qezəllərində məhəbbət və gözəllik tərənnüm olunur, şəxsiyyəti yüksəldən, ucaldan hiss və duyğular - dostluq, insanpərvərlik, sədaqət, e'tibar, ədalət və insaf vəsf edilir. Az-çox təmin olunmuş bir həyatla yaşasa da, zəmanənin çətinliklərini, adamların bir parça çörək üçün bəzən öz vicdanları ilə alver etdiyini gören şairənin əsərlərində bu yaramaz, ikuizlül zəmanədən şikayət motivlərinə də sıx-sıx təsadüf olunur. Fatma xanım dəqiq şəkildə təsəvvürünə gətirə bilməsə də, yaşadığı

ğında ictimai-fəlsəfi məzmun çox da özünü büruzə verməmişdir. Ancaq onun şeirlərindəki mənalı mahiyyəti yalnız zahirlə, təzahürə qiymətləndirmək də doğru olmazdı. Hər halda öz dövrünün radikal dini-məzhəbçi mühitində Fatma Kəminənin öz düşüncələrini büruzə verməsi bir yenilik idi. Bizcə, bu anlamda Fatma Kəminənin də müdrikəsinə düşüncələri yetərli qədərdir. Hətta, Kəminə bəzi şeirlərində daha cəsarətli şəkildə öz fikirlərini ortaya qoymuşdur. Məsələn, Kəminə şeirlərində haqq, ədalət axtararkən üzlaşdığı çətinlikləri vurğulamaqla yanaşı, tutduğu bu yoldan dönməyəcəyini də ifadə etmişdir. Ümumiyyətlə, Fatma Kəminə də öz dövrünün kifayət qədər tanınmış qadın şair-ədəblərimizdən biridir. Onun yaradıcılığında müəyyən qədər dini-mistik motivlər olsa da, əsasən yenilikçiliyə meyilli olmuşdur. Fatma xanım Kəminə öz dövrünün tanınmış nadir qadın şair-ədəblərindən biri kimi, düşüncələri və baxışlarını görə çox fərqlənmişdir. Hər halda onun şeirlərində klassik ədəbiyyatla yanaşı, fəlsəfi məsələlərə bağlılıq da hiss olunur.